

УДК 343.35:614.253.4(4–67ЄС)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.3>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННУ ЛІКУВАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ, ФРАНЦІЇ, ІТАЛІЇ ТА ІСПАНІЇ¹

Артюхова В.В.,
*кандидат юридичних наук,
молодший науковий співробітник
лабораторії дослідження проблем
національної безпеки у сфері громадського здоров'я
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-0694-7302
e-mail: vvbanakh@gmail.com*

Артюхова В.В. Кримінальна відповідальність за незаконну лікувальну діяльність: досвід Німеччини, Франції, Італії та Іспанії.

Стаття присвячена дослідженню кримінально-правового регулювання незаконної лікувальної діяльності в Україні та державах – членах Європейського Союзу. Вихідним методологічним підґрунтям обрано конституційне положення про визнання життя і здоров'я людини найвищою соціальною цінністю, а також положення базових актів національного законодавства й міжнародно-правових документів у сфері охорони здоров'я.

Особливу увагу приділено порівняльно-правовому дослідженню відповідних норм законодавства Німеччини, Франції, Італії та Іспанії.

Показано, що в Німеччині й Франції відповідні діяння криміналізовано у спеціальних законах і кодексах про охорону здоров'я, тоді як в Італії та Іспанії – у нормах кримінальних кодексів, які встановлюють відповідальність за незаконне здійснення професійної діяльності загалом. З'ясовано, що іноземні моделі криміналізації є більш деталізованими: визначають поняття медичної практики, конкретизують перелік діянь, які утворюють склад незаконної діяльності, чітко окреслюють вимоги до суб'єкта делікту. Виокремлюються також кваліфіковані склади, притаманні зарубіжним правопорядкам: здійснення діяльності під час дії дисциплінарних стягнень, використання у злочинній діяльності електронних засобів, спонукання до вчинення правопорушення або керівництво незаконною діяльністю, публічне привласнення професійного статусу. Розглянуто санкції, які визначають вид і розмір покарання за вчинені злочини – штрафи, позбавлення волі, а також додаткові покарання у виді конфіскації та тимчасової чи постійної заборони на здійснення професійної діяльності.

На основі компаративістичного аналізу зроблено висновок про можливість удосконалення ст. 138 КК України шляхом конкретизації ознак об'єктивної сторони, суб'єкта злочину та диференціації кримінальної відповідальності, залежно від тяжкості суспільно небезпечних наслідків. Підкреслюється, що подальші порівняльно-правові дослідження сприятимуть гармонізації українського законодавства зі стандартами Європейського Союзу та формуванню ефективної моделі кримінально-правового захисту здоров'я людини.

Ключові слова: незаконна лікувальна діяльність; кримінальна відповідальність; медична практика; порівняльно-правовий аналіз; законодавство ЄС; охорона здоров'я; кримінальне право.

¹ Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері охорони здоров'я: євроінтеграційний аспект» лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0124U005235).

Artiukhova V.V. Criminal liability for the illegal practice of medicine: the experience of Germany, France, Italy and Spain.

The article is devoted to the study of the criminal law regulation of illegal medical practice in Ukraine and in the Member States of the European Union. The starting methodological basis is the constitutional provision recognising human life and health as the highest social value, as well as the provisions of the basic acts of national legislation and international legal instruments in the field of public health.

Particular attention is paid to the comparative legal analysis of the relevant legislative provisions of Germany, France, Italy and Spain.

It is shown that in Germany and France the respective acts are criminalised in special laws and public health codes, whereas in Italy and Spain they are regulated by the provisions of the criminal codes establishing liability for the unlawful exercise of professional activities in general. It is established that foreign models of criminalisation are more detailed: they define the concept of medical practice, specify the range of acts constituting the offence of illegal activity, and clearly delineate the requirements for the offender. The article also identifies qualified types of offences characteristic of foreign legal systems, such as practising during the period of disciplinary sanctions, the use of electronic means in criminal activity, instigation of the offence or directing illegal practice, and the public assumption of professional status. The sanctions determining the type and degree of punishment for the offences committed are examined, including fines, terms of imprisonment and additional penalties in the form of confiscation and temporary or permanent bans on the exercise of professional activity.

On the basis of the comparative analysis, a conclusion is drawn as to the possibility of improving Article 138 of the Criminal Code of Ukraine by specifying the elements of the *actus reus*, the characteristics of the offender and differentiating criminal liability depending on the gravity of socially dangerous consequences. It is emphasised that further comparative legal research will contribute to the harmonisation of Ukrainian legislation with EU standards and to the development of an effective model of criminal law protection of human health.

Key words: illegal medical practice; criminal liability; medical practice; comparative legal analysis; EU legislation; public health; criminal law.

Постановка проблеми. Відповідно до приписів Основного Закону України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ч. 1 ст. 49); виключно законами України визначаються, зокрема, основи охорони здоров'я (п. 6 ч. 1 ст. 92) [1]. Визначаючи здоров'я людини однією із основоположних засад Конституції України, конституцієдавець визначив, що здійснення низки прав людини і громадянина, визначених статтями 34–37, 39, 44 Конституції України, може бути обмежене законом в інтересах охорони здоров'я населення.

За Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801–ХІІ (далі – Закон № 2801) одними з основних принципів охорони здоров'я в Україні є визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних чинників виживання та розвитку народу України [2]. Крім того, Закон № 2801 визначає, що, держава згідно з Конституцією України гарантує всім громадянам реалізацію їх прав у сфері охорони здоров'я шляхом, зокрема, встановлення відповідальності за порушення прав і законних інтересів громадян у сфері охорони здоров'я (п. «е» ч. 1 ст. 7); особи, винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством (ст. 40) [2].

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) визначає, що має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 1) [3]. Таким чином захист конституційного права на охорону здоров'я від кримінально-протиправних посягань покладено виключно на КК України.

До одного з видів суспільно небезпечних діянь, які посягають на життя і здоров'я особи (Розділ II Особливої частини КК України), належить незаконна лікувальна діяльність (ст. 138 КК України).

За диспозицією ст. 138 КК України незаконною лікувальною діяльністю є заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної медичної освіти, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого [3].

Цей вид кримінальних правопорушень посягає на життя та здоров'я осіб та суспільні відносини у сфері охорони здоров'я. Крім того, це діяння часто має своїм наслідком неправильне встановлення діагнозу, проведення невірної лікування всупереч **медичним стандартам та клінічним протоколам, що призводить до тяжких тілесних ушкоджень чи смерті потерпілих**. Таким чином необхідність дослідження незаконної лікувальної діяльності за допомогою різних наукових методів, зокрема й шляхом порівняльно-правового аналізу законодавства зарубіжних держав, не викликає сумнівів.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки порівняльно-правові дослідження (*comparative law*) мають **важливе значення**. Їхня роль виходить за межі зіставлення норм права різних держав – це **метод аналізу**, який дозволяє глибше зрозуміти сутність правових явищ, знайти оптимальні моделі регулювання відповідних правовідносин, пояснити розвиток права тощо.

Також слід відмітити, що компаративістські дослідження часто проводяться в межах вивчення конкретних видів кримінальних правопорушень, зокрема, їх кримінально-правової характеристики. Категорія «кримінально-правова характеристика злочину/кримінального правопорушення» не є достатньо розробленою у доктрині кримінального права, попри частий ужиток у прикладних наукових дослідженнях. Досі невирішеним залишається питання щодо її структурного наповнення. Водночас, чи є в системі складових цієї характеристики такий елемент, як порівняльно-правовий аналіз відповідних правових явищ – питання для подальших наукових досліджень.

Метою статті є дослідження законодавства окремих держав-членів Європейського Союзу на предмет урегулювання кримінальної відповідальності за незаконну лікувальну діяльність, а також порівняння європейського досвіду відповідного правового регулювання зі ст. 138 КК України.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження питання кримінальної відповідальності за незаконну лікувальну діяльність, здійснювалось, зокрема, такими вітчизняними дослідниками, як А. О. Байда [4], А. Б. Берзіна [5], Л. П. Брич [6], С. В. Гринчак [7], Н. О. Гуторова та Є. С. Гнедик [8, с. 199, 208], К. В. Катеринчук [9], С. В. Книш [10], Т. М. Луцький [11], Б. В. Стецик [12], М. І. Фіалка [13].

Праці зазначених науковців створюють необхідну доктринальну основу для дослідження незаконної лікувальної діяльності в площині вітчизняного законодавства, водночас свідчать про те, що питання законодавчого регулювання цього виду суспільно небезпечних діянь в контексті досвіду держав-учасниць Європейського Союзу ще не достатньо висвітлене в науковій літературі України.

Виклад основного матеріалу. Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та стандарти у цій сфері визначають не тільки акти вітчизняного законодавства, а й низка міжнародно-правових актів за участю України, зокрема Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Загальна декларація прав людини 1948 року та міжнародні документи Всесвітньої організації охорони здоров'я.

На реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, Україною було укладено Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678–VII «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони» (далі – Угода про асоціацію).

Згідно з Угодою про асоціацію сторони розвивають співробітництво в галузі охорони здоров'я з метою підвищення рівня його безпеки та захисту здоров'я людини як передумови сталого розвитку та економічного зростання (ст. 426). За ст. 427 Угоди про асоціацію співробітництво, зокрема, охоплює сферу інформації та знань в галузі охорони здоров'я, у тому числі з урахуванням підходу «охорона здоров'я у всіх політиках держави» (п. «е» п. 1); із цією метою сторони обмінюються інформацією та найкращими практиками і здійснюють інші спільні заходи, в тому числі в рамках підходу «охорона здоров'я у всіх політиках» та поступової інтеграції України в європейські мережі охорони здоров'я (п. 2) [14].

Таким чином забезпечення пріоритетності охорони здоров'я є одним із головних завдань вітчизняного законодавства, яке узгоджується як з актами міжнародного права, так і зобов'язанням України у площині міжнародного права.

Водночас проведення порівняльно-правових досліджень у сфері кримінально-правової охорони здоров'я (зокрема й щодо незаконної лікувальної діяльності) дасть можливість повно сформувати теоретичне уявлення про правові інститути, удосконалити кримінально-правові категорії і поняття, збагатити національну кримінально-правову доктрину шляхом залучення іноземного досвіду.

Нами було досліджено законодавство деяких держав-членів Європейського Союзу на предмет законодавчої практики врегулювання кримінальної відповідальності за незаконну лікувальну діяльність та встановлено таке.

Федеративна Республіка Німеччина (Німеччина). У німецькому праві незаконна лікувальна діяльність криміналізована не через Кримінальний кодекс (*Strafgesetzbuch*) (далі – КК Німеччини), а в спеціальному законі – Закон про професійну медичну практику без ліцензії (*Heilpraktikergesetz*) (далі – HeilPrG) від 17 лютого 1939 року.

В юридичних публікаціях зазначено, що HeilPrG врегульовує питання медичної практики, яка здійснюється не лікарями в Німеччині; метою цього акту є захист населення від неправильних, небезпечних або науково невизнаних методів лікування, особливо у сфері альтернативних методів лікування таких, як акупунктура, гомеопатія, хіропрактика, натуропатія тощо [15].

Відповідно до ст. 1 HeilPrG кожен, хто бажає займатися медичною практикою, не маючи ліцензії лікаря, повинен отримати на це дозвіл (п. 1); медична практика у значенні HeilPrG – це будь-яка діяльність, що здійснюється професійно або комерційно для діагностики, лікування або полегшення захворювань, недуг чи фізичних травм у людей (п. 2) [16].

За ст. 5 HeilPrG особа, яка займається медичною практикою без дозволу, передбаченого ст. 1 HeilPrG, карається позбавленням волі на строк до одного року або штрафом [16].

У разі якщо незаконна медична практика призвела до шкоди здоров'ю або інших кримінально значущих наслідків можуть бути застосовані норми КК Німеччини, зокрема, ст.ст. 223 (тілесні ушкодження), 229 (необережне тілесне ушкодження), 263 (шахрайство).

Французька Республіка (Франція). Відповідальність за незаконну лікувальну діяльність (*exerce illégalement la médecine*) у Франції встановлено Кодексом громадського здоров'я (*Code de la santé publique*) (далі – КГД Франції) [17].

Розділ VI КГД Франції «Кримінально-правові положення» у підрозділі I визначає діяння, які належить кваліфікувати як незаконну лікарську практику.

Стаття L4161-1 КГД Франції визначає, що незаконним здійсненням медичної діяльності є здійснення особою (на постійній основі або за умови систематичного керівництва, зокрема у присутності лікаря) встановлення діагнозу чи лікування захворювань, уроджених або набутих, реальних або можливих, шляхом особистого виконання дій, надання усних чи письмових консультацій або будь-якими іншими засобами, а також здійснення будь-якого іншого професійного акта без наявності диплома, сертифіката чи іншого документа, передбаченого статтею L4131-1 і необхідного для здійснення професії лікаря (п. 1); здійснення особою, яка має належний кваліфікаційний документ, діяльності поза межами повноважень, наданих їй законодавством (п. 3); здійснення медичної діяльності особою, яка має диплом, сертифікат або інший документ, що підтверджує звання лікаря, але не внесена до реєстру ордену лікарів, створеного відповідно до глави II титулу I цієї Книги, або яка здійснює медичну практику в період дії дисциплінарного стягнення у вигляді тимчасової заборони на здійснення професії (п. 4) [17].

Водночас КГД Франції додатково виокремлює деякі види медичних професій за які передбачена відповідальність, зокрема у сферах стоматології та акушерства.

Так, за ст. L4161-2 КГД Франції незаконно здійснює стоматологічну діяльність особа, яка приймає участь на постійній основі або під систематичним керівництвом, зокрема, у присутності уповноваженого фахівця, у здійсненні стоматологічної практики – шляхом консультацій, виконання особистих дій або будь-якими іншими способами, зокрема у сфері зубопротезування без наявності диплома, сертифіката чи іншого документа, визначеного КГД Франції та необхідного для здійснення професії лікаря або хірурга-стоматолога, якщо така особа не звільнена належним чином від обов'язку володіти таким документом відповідно до положень цього Кодексу (п. 1); лікар або хірург-стоматолог, який здійснює стоматологічну діяльність, визначену КГД Фран-

ції, протягом строку дії дисциплінарного покарання у вигляді тимчасової заборони на здійснення професії (п. 3).

Відповідно до ст. L4161-3 КГД Франції незаконно здійснює професію акушера особа, яка вчиняє відповідні дії, зазначені у статті L4151-1, без виконання умов, встановлених КГД Франції для здійснення професії лікаря або акушера (п. 1); особа, яка, маючи належний кваліфікаційний документ, виходить за межі повноважень, наданих їй законом, зокрема шляхом надання допомоги особам, зазначеним у п. 1, з метою дозволити їм уникнути виконання вимог цього розділу (п. 2); лікар або акушер, які здійснюють зазначені дії під час строку дисциплінарного стягнення у виді тимчасової заборони на здійснення професії (п. 3).

Стаття L4161-5 КГД Франції визначає покарання за дії, передбачені у ст.ст. L4161-1, L4161-2, L4161-3 за незаконне здійснення професії лікаря, хірурга-стоматолога або акушера у виді двох років позбавлення волі та штрафу в розмірі 30 000 євро; якщо це правопорушення було вчинене шляхом використання визначених у цій статті електронних засобів чи систем, то такі дії підлягають покаранню у виді п'яти років позбавлення волі та штрафу у розмірі 75 000 євро. Також до фізичних осіб можуть бути застосовані додаткові види покарань згідно з приписами Кримінального кодексу Франції (*Code Pénal*), наприклад, конфіскація предмета, який використовувався або був призначений для вчинення правопорушення (ст. 131-21), постійна або строком до п'яти років заборона на здійснення професійної діяльності (ст. 131-27).

Італійська Республіка (Італія). За італійським законодавством, кримінальна відповідальність за незаконну лікувальну діяльність визначена безпосередньо в Кримінальному кодексі Італії (*Codice Penale*) (далі – КК Італії), зокрема в його ст. 348 (незаконне здійснення професійної діяльності / *esercizio abusivo di una professione*) [18].

Стаття 348 КК Італії визначає кримінально караними діяння у випадку незаконного зайняття професією, для якої вимагається спеціальний дозвіл (кваліфікація), виданий державою (абз. 1). Санкція цієї статті передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від шести місяців до трьох років та штраф від 10 000 до 50 000 євро. Крім того, поряд із зазначеним покаранням, застосовуються такі заходи, як оприлюднення судового рішення, конфіскація предметів, які використовувалися або були призначені для вчинення злочину, направлення копії вироку до відповідного професійного ордену, реєстру або палати з метою застосування до неї заборони на здійснення цієї професії строком від одного до трьох років.

Кваліфікованим складом цього делікту є дії, вчинені фахівцем (кваліфікованим професіоналом), який спонукав інших учинити злочин, передбачений у першому абзаці, або керував діяльністю осіб, які брали участь у вчиненні цього злочину (абз. 2 ст. 348 КК Італії). За такі дії передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від одного до п'яти років та штрафу від 15 000 до 75 000 євро.

Якщо незаконне здійснення професійної діяльності, зокрема й лікувальної, спричинила шкоду здоров'ю, застосовуються інші статті КК Італії. Мова йде про ст. 589 КК Італії (вбивство з необережності / *omicidio colposo*), якщо пацієнт помер унаслідок незаконної медичної діяльності; ст. 590 КК Італії (необережне заподіяння тілесних ушкоджень / *lesioni personali colpose*), якщо пацієнт отримав тяжкі або дуже тяжкі ушкодження.

Королівство Іспанія (Іспанія). У Кримінальному кодексі Іспанії (*Código Penal*) (далі – КК Іспанії) відповідальність за незаконне здійснення професії (зокрема медичної) передбачена в його ст. 403 (*intrusismo profesional*) [19].

Відповідно до ч. 1 ст. 403 КК Іспанії особа, яка здійснює дії, властиві певній професії, не маючи відповідного академічного звання, здобутого або визнаного в Іспанії відповідно до чинного законодавства, підлягає покаранню у виді штрафу від дванадцяти до двадцяти чотирьох місяців (абз. 1); якщо здійснювана професійна діяльність потребує офіційного звання, що підтверджує необхідну кваліфікацію та надає законне право на її виконання, і особа не має такого звання, накладається покарання у виді штрафу від шести до дванадцяти місяців.

Кваліфікованим складом цього діяння є випадки за яких: винна особа публічно привласнює собі статус спеціаліста, який передбачає наявність відповідного офіційного звання (п. «а» ч. 2 ст. 403 КК Іспанії); винна особа здійснює дії, зазначені в попередньому пункті, у приміщенні або закладі, відкритому для публіки, в якому рекламуються послуги, властиві цій професії (п. «б» ч. 2 ст. 403 КК Іспанії). За такі дії накладається покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців до двох років.

Висновки. На підставі дослідження актів права Німеччини, Франції, Італії та Іспанії можна дійти таких висновків.

У законодавстві цих держав перебачено кримінальну відповідальність за діяння, пов'язані зі здійсненням лікувальної (медичної) діяльності без спеціального дозволу.

Відповідальність за такі діяння визначена в окремих спеціалізованих законах (Німеччина, Франція), або безпосередньо в кримінальних кодексах (Італія, Іспанія). Водночас в кримінальних кодексах незаконна лікувальна діяльність криміналізована не спеціальними статтями, а загальними нормами щодо незаконного здійснення професії (Італія, Іспанія).

Порівняння відповідних норм іноземних держав із ст. 138 КК України показало, що законодавче визначення об'єктивної сторони відповідних деліктів є більш конкретизованим. Зокрема, надається визначення поняття «медична практика» (Німеччина), перелік конкретних діянь, які кваліфікуються як «незаконне здійснення медичної діяльності» (Франція), перелік документів та інших вимог (внесення до реєстру лікарів), які підтверджують право на здійснення професії лікаря (Франція).

Наявні кваліфіковані склади деліктів, зокрема, за спонукання інших учинити злочин або керівництво діяльністю осіб, які брали участь у вчиненні злочину (Італія); публічне привласнення статусу спеціаліста, який передбачає наявність відповідного офіційного звання (Іспанія), здійснення медичної практики в період дії дисциплінарного стягнення у вигляді тимчасової заборони на здійснення професії (Франція), використання при вчиненні делікту електронних засобів чи систем (Франція).

Покарання за вчинення таких протиправних діянь призначається у виді штрафу або позбавлення волі. Також можуть застосовуватись додаткові види покарань – конфіскація предмета, який використовувався або був призначений для вчинення правопорушення (Франція, Італія), заборона на здійснення професійної діяльності (Франція, Італія), оприлюднення судового рішення (Італія).

На нашу думку, аналіз положень законодавства зарубіжних держав дозволить запозичити досвід нормативного врегулювання діяльності, пов'язаної з незаконною лікувальною практикою та удосконалити положення ст. 138 КК України, зокрема, в аспекті конкретизації елементів об'єктивної сторони та суб'єкта складу незаконної лікувальної діяльності, диференціації кримінальної відповідальності за відповідні діяння залежно від тяжкості суспільно небезпечних наслідків.

Крім того, подальші порівняльно-правові дослідження відповідної тематики сприятимуть вдосконаленню положень чинного законодавства, ґрунтуючись на прикладах успішних моделей правового регулювання інших держав; розробці інститутів, які відповідають міжнародним стандартам; гармонізації та уніфікації права в умовах інтеграційних процесів в яких, на сьогодні, перебуває Україна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Конституція від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.12.2025).
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801–ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 03.12.2025).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341–ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.12.2025).
4. Байда А.О. Відповідальність за незаконну лікувальну діяльність за КК України (аналіз складу злочину, питання кваліфікації): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 173 с.
5. Берзіна А.Б. Злочини у сфері медичної та фармацевтичної діяльності: порівняльний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Херсон, 2018. Випуск 1. Том 2. С. 53–56. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/76/67> (дата звернення: 10.12.2025).
6. Брич Л. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: зміст спільних ознак. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів, 2009. Вип. 48. С. 225–240. URL: https://old.univer.km.ua/statti/brych_l.p._rozmezhuvannya%20skladiv%20zlochyniv,%20spil_noyu%20oznakoyu%20yakykh%20ye%20suspil_no%20nebezpechni%20naslidky%20u%20vyhylyadi%20smerti%20lyudyny.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

7. Гринчак С.В. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи в сфері медичної діяльності. *Форум права*. Харків, 2019. № 4. С. 13–25. URL: DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3240916>.
8. Національна безпека у сфері громадського здоров'я: правові засоби захисту від загроз: монографія / за заг. ред. Н.О. Гуторової; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2024. 304 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178602017>.
9. Катеринчук К.В. Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2019. 559 с.
10. Книш С.В. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони здоров'я. *Право і безпека*. Харків, 2019. № 4 (71). С. 43–49. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.4.05>.
11. Луцький Т. М. Кримінальна відповідальність за необережне заподіяння смерті в Україні: теорія та практика: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 544 с.
12. Стечик Б.В. Кримінально-правова характеристика діяння при здійсненні незаконної лікувальної діяльності. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2016. № 2. С. 94–99. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/94-99_23.pdf (дата звернення: 10.12.2025).
13. Фіалка М.І. Документ та незаконна лікувальна діяльність: аналіз окремих ознак складу кримінального правопорушення. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 296–301. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.43>.
14. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони: Угода від 27.06.2014 № 984_011. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 03.12.2025).
15. Tommy Kujus. Verstoß gegen das Heilpraktikergesetz – § 5 HeilprG. URL: https://kujus-strafverteidigung.de/strafrecht/heilpraktikergesetz/?utm_source=chatgpt.com.
16. Gesetz über die berufsmäßige Ausübung der Heilkunde ohne Bestallung (Heilpraktikergesetz). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/heilprg/BJNR002510939.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.12.2025).
17. Code de la santé publique. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072665/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.12.2025).
18. Codice Penale. URL: https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/codicePenale/301_1_1 (дата звернення: 01.12.2025).
19. Código Penal. URL: https://www.boe.es/buscar/pdf/1995/BOE-A-1995-25444-consolidado.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.12.2025).